

UOT 336.77.01

DOI 10.30546/JIECM.2025.1.1365

DEBİTOR ƏMƏLİYYATLARLA BAĞLI MÜHASİBAT UÇOTU PROSESLƏRİNİN İNVENTARİZASİYASI

Həlin Etibar qızı Quliyeva

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
helinquliyeva1@gmail.com

***Xülasə.** Bu xülasə xüsusilə debitor borcları ilə əlaqəli əməliyyatların inventarını təqdim edir və onların effektiv maliyyə idarəçiliyində əhəmiyyətini vurğulayır. Debitor borcları təşkilatın pul vəsaitlərinin hərəkətinin kritik tərkib hissəsidir və onların idarə edilməsini tənzimləyən proseslərin başa düşülməsi dəqiq maliyyə hesabatları və risklərin qiymətləndirilməsi üçün vacibdir. Inventar fakturaların yaradılması, ödənişlərin izlənməsi, yığımların idarə edilməsi və hesabların uzlaşdırılması da daxil olmaqla əsas prosesləri müəyyən edir. Bundan əlavə, o, səmərəliliyi və dəqiqliyi artıran mühasibat proqramlarının və avtomatlaşdırılmış xatırlatmaların istifadəsi kimi bu proseslərdə texnologiyanın inteqrasiyasını araşdırır. Bu prosesləri sisteməlik şəkildə kataloqlaşdıraraq, bu tədqiqat təşkilatlara debitor borclarının idarə edilməsini təkmilləşdirmək üçün hərtərəfli çərçivə təqdim etmək məqsədi daşıyır, nəticədə daha yaxşı likvidliyə və maliyyə risklərinin azalmasına gətirib çıxarır. Nəticələr düzgün pul vəsaitlərinin hərəkətini təşviq etmək və biznes əməliyyatlarını davam etdirmək üçün sağlam mühasibat təcrübələrinin vacibliyini vurğulayır.*

***Açar sözlər:** Debitor borcları, maliyyə hesabatı, kredit riskinin qiymətləndirilməsi, elektron pul köçürmələri, ödəniş emalı*

Giriş. Debitor borclarının idarə edilməsi təşkilatın maliyyə sağlamlığının vacib komponentidir. Debitor borcları ilə bağlı mühasibat uçotu proseslərinin effektiv inventarlaşdırılması müəssisələrin pul vəsaitlərinin hərəkətini izləyə, idarə edə və optimallaşdırma bilməsini təmin edir. Bu sənəd debitor borcları ilə bağlı əməliyyatlarla bağlı əsas mühasibat uçotu proseslərinin hərtərəfli icmalını təqdim etmək, onların maliyyə sabitliyinin və əməliyyat səmərəliliyinin qorunmasında əhəmiyyətini vurğulamaq məqsədi daşıyır. Debitor əməliyyatları müştərilər tərəfindən şirkətə olan borcların tanınması, uçotu və yığılmasını əhatə edir. Bu proseslər təkcə pul vəsaitlərinin hərəkətinə təsir etmir, həm də ümumi gəlirliyə, müştəri münasibətlərinə və kredit riskinin idarə olunmasına təsir göstərir. Təşkilatlar debitor borclarının həyat dövrünün müxtəlif mərhələlərini sisteməlik şəkildə qiymətləndirərək - faktura və ödənişlərin işlənməsindən tutmuş tutuşdurma və yığımlara qədər - təkmilləşdirmə üçün sahələri müəyyən edərək, dəqiqliyi artırır və səhv riskini azaldır [1].

Bu inventar maliyyə mütəxəssisləri üçün ən yaxşı təcrübələri tətbiq etməyə, mühasibat standartlarına uyğunluğu təmin etməyə və əməliyyatları sadələşdirmək üçün texnologiyadan istifadə etməyə imkan verən əsas alət kimi xidmət edir. Nəhayət, bu proseslərin hərtərəfli başa düşülməsi təşkilatlara böyümə və davamlılığı təşviq edən əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək imkanı verir [12].

Debitor əməliyyatlarla bağlı mühasibat uçotu proseslərinin inventarizasiyası

Maliyyə menecmenti sahəsində debitor borcları ilə bağlı mühasibat prosesləri şirkətin likvidliyini və ümumi maliyyə sağlamlığını qorumaq üçün çox vacibdir. Debitor borcları kreditlə təqdim olunan mal və ya xidmətlərə görə müştərilərdən müəssisəyə borclu olan pulları təmsil edir. Bu əməliyyatların effektiv idarə edilməsi pul vəsaitlərinin hərəkətinin optimallaşdırılması, risklərin azaldılması və müştərilərlə əlaqələrin gücləndirilməsi üçün vacibdir [3].

Debitor borcları üzrə əməliyyatlarla bağlı mühasibat uçotu proseslərinin inventarlaşdırılması debitor borclarının həyat dövrünün müxtəlif mərhələlərinin hərtərəfli tədqiqini əhatə edir. Buraya debitor borclarının ilkin tanınması, hesab-fakturaların yazılması prosesi, ödənişlərin yığılması və

ödənilməmiş qalıqların monitorinqi daxildir. Bu mərhələlərin hər biri dəqiqliyi və mühasibat uçotu standartlarına uyğunluğu təmin etmək üçün ciddi sənədləşməni və daxili nəzarətə riayət etməyi tələb edir [6].

Bundan əlavə, bu proseslərin incəliklərini başa düşmək təşkilatlara əməliyyatları asanlaşdıran, səhvlər riskini azaldan və ümumi maliyyə hesabatını təkmilləşdirən ən yaxşı təcrübələri tətbiq etməyə imkan verir. O, həmçinin vaxtında yığımları asanlaşdırmaq və qərarların qəbulunu təkmilləşdirmək üçün avtomatlaşdırılmış hesab-faktura sistemləri və real vaxt rejimində monitorinq alətləri kimi texnoloji həllərin inteqrasiyasını əhatə edir [4].

Müəssisələr artan rəqabət və inkişaf edən iqtisadi şəraitlə üzləşdikcə, debitor borcları ilə bağlı mühasibat proseslərinin dəqiq inventarına malik olmaq təkcə əməliyyat səmərəliliyini dəstəkləmir, həm də strateji aktiv kimi xidmət edir. Bu inventar təşkilatlara cari təcrübələrini qiymətləndirməkdə, təkmilləşdirilməli sahələri müəyyən etməkdə və debitor borclarının idarə edilməsi strategiyalarını daha geniş maliyyə məqsədləri ilə uyğunlaşdırmaqda rəhbərlik edə bilər [9].

Inventar, faktiki məlumatlar və mühasibat uçotu məlumatlarını müqayisə etməklə müəyyən bir tarixə müəyyən edilmiş bir təşkilatın əmlakının və maliyyə öhdəliklərinin vəziyyətinin yoxlanılmasıdır. Debitor borclarının inventarlaşdırılması kimi bölmə müəssisənin aktiv və öhdəliklərinin inventarlaşdırılmasının məcburi hissəsidir. Bir şirkət, onun rəhbərləri və sahibləri üçün debitor borcunun hansı həcməsinə və hansı müddət ərzində hesablanma biləcəyini, habelə şirkətin qarşı tərəflər qarşısında öhdəliklərinin faktiki həcməsinin nə olduğunu obyektiv şəkildə başa düşmək vacibdir. Debitor borclarının inventarının düzgün aparılması, habelə mühasibat məlumatlarının etibarlılığı idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Bir qayda olaraq, illik maliyyə hesabatlarını tərtib etməzdən əvvəl inventarlaşdırma davamlı metoddan istifadə etməklə aparılır, yəni təşkilatın bütün debitor və kreditor borcları yoxlanılır [7].

Alıcılar, müştərilər, təchizatçılar, podratçılar, xidmət müqavilələri üzrə icraçılar, digər borclularla hesablaşmalar

Borc məbləğini təsdiqləmək üçün, bir qayda olaraq, hər bir qarşı tərəflə qarşılıqlı hesablaşmaların uzlaşdırılması aparılır. Onun nəticələri müəyyən bir tarixdə qarşılıqlı hesablaşmaların uzlaşdırılması aktında sənədləşdirilir, lakin bəzən borcun məbləğini təsdiq edən qarşı tərəfin məktubu kifayətdir [5].

Maliyyə hesablamalarının yoxlanılması

Borcun inventar komissiyasına təsdiq etmək üçün tutuşdurma aktları şəklində tərtib edilmiş borc aktları təqdim olunur. Hesablaşmaların uzlaşdırılması ayrıca müqavilə və ya bütün bağlanmış əqdlər çərçivəsində həyata keçirilə bilər. Hesablaşmanın uzlaşdırılması müddəti ilkin uzlaşma tarixindən, müqavilənin başlanmasından (tək müqavilə olduqda) və ya müqavilə münasibətlərinin başlanğıcından başlaya bilər.

Hesablamalarda fərqlərin həlli

Qarşı tərəflər arasında maliyyə hesablaşmalarının məbləğləri eyni şəkildə əks etdirilməlidir. Audit zamanı məlum ola bilər ki, təchizatçı və alıcının eyni dövr üçün öhdəlikləri müxtəlif məbləğlərdə əks olunur. Bu uyğunsuzluq, xüsusən də təchizatların hesab-fakturasının olmaması (təchizatçılardan ilkin sənədlərin olmaması) ilə bağlı ola bilər [6].

Mühasibat borcunun bölgüsü

Qarşı tərəflərlə hesablaşmaların inventarlaşdırılmasından sonra öhdəliyin xarakteri və ya onun ödənilmə müddətinin mühasibat uçotu hesablarında əks etdirilənlərə uyğun gəlmədiyi aşkar edildikdə, borcun yenidən təsnifləşdirilməsi tövsiyə olunur. Balans hesabatı tarixindən etibarən 12 ay ərzində ödənilməli olan uzunmüddətli kreditor borcları (və ya onun bir hissəsi) cari öhdəliklər kateqoriyasına keçirilməlidir [11, səh.8].

“Aktivlərin və öhdəliklərin inventarizasiyası Qaydaları”na əsasən Debitor borclarının inventarizasiyası

Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin kollegiyasının “Aktivlərin və öhdəliklərin inventarizasiyası Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında qərarının 9-cu bəndinə əsasən debitor borclarının inventarizasiyası:

9.1. Inventarlaşdırma prosesi başlamazdan əvvəl aktivlərin idarə edilməsinə cavabdeh olan şəxslər xüsusi sənədlər əsasında mühasibat uçotu aparmalıdırlar. Onlardan aşağıdakı mənbələrdən istifadə etməklə tutuşdurma prosedurları vasitəsilə ödənilməmiş debitor borclarını araşdırmaq və aydınlaşdırmaq tələb olunur:

9.1.1. Əmlak (qiymətli əşyalar) hesab kartları.

9.1.2. Aktiv kitabçası.

9.2. Mühasibat uçotu subyekti debitor borclarının inventarizasiyasını apararkən alıcılardan, sifarişçilərdən, törəmə (asılı) müəssisələrdən, əsas idarə heyətindən, icarə müqavilələrindən, tikinti müqavilələrindən, faiz müqavilələrindən həm uzunmüddətli, həm də qısamüddətli debitor borclarını və digər debitor borcları təsdiq edən müxtəlif sənədləri diqqətlə yoxlamağa borcludur [5].

9.3. Inventar komissiyasına debitor borclarının inventarlaşdırılması zamanı bu aktivləri hərtərəfli yoxlamaq, onların tam adı, yaranma tarixi, təyinatı, məbləği və inventar siyahılarına daxil edilməsi kimi tam təfərrüatlarını sənədləşdirmək tapşırılıb [2].

9.4. Investisiyaların inventarlaşdırılmasında komissiya mühasibat uçotu subyektinin mülkiyyətində olan aktivlərin mövcudluğunu yoxlayır.

9.5. Inventarizasiya zamanı mühasibat uçotunda və ya debitor borcları ilə bağlı digər sənədlərdə aşkar edilmiş hər hansı uyğunsuzluq və ya çatışmazlıqlar müvafiq düzəlişlər tələb edir [8].

9.6. Əvvəllər uçota alınmayan və ya mühasibat uçotu registrlərində qeyri-dəqiq göstərilməklə inventarizasiya zamanı aşkar edilmiş debitor borcları dəqiq rekvizitlərlə komissiya tərəfindən mühasibat uçotu kitablarında rəsmi qeyd edilməlidir.

9.7. Inventarlaşdırma komissiyası iddia müddətini keçmiş ümitsiz və şübhəli debitor borclarının metodik sənədli yoxlama prosesi vasitəsilə müəyyən edilməsinə cavabdehdir.

9.8. Inventarizasiya zamanı aşkar edilmiş uçota alınmamış debitor borcları onların mühasibat uçotu subyektinin balansına daxil edilməsini asanlaşdırmaq üçün rəsmi akt vasitəsilə sənədləşdirilir [2].

Yekun olaraq, debitor borcları ilə bağlı əməliyyatların inventarlaşdırılması debitor borclarının effektiv idarə edilməsində vacib addımları vurğulayır. Bu proseslər dəqiq izlənməsi, vaxtında hesab-faktura və səmərəli inkassasiyanı təmin edir, nəticədə pul vəsaitlərinin hərəkətini və maliyyə sabitliyini dəstəkləyir.

Nəticə. Debitor borcları ilə bağlı mühasibat uçotu proseslərinin inventarını yekunlaşdırmaq üçün dəqiq maliyyə hesabatlarının və pul vəsaitlərinin hərəkətinin idarə edilməsində bu proseslərin əhəmiyyətini vurğulamaq vacibdir.

Birincisi, debitor borcları dövrünün hərtərəfli nəzərdən keçirilməsi - fakturadan tutmuş yığımlara qədər - vaxtında və dəqiq sənədləşdirmənin mühüm rolunu vurğulayır. Bu, effektiv kredit idarəçiliyini asanlaşdırır və ümitsiz borc riskini minimuma endirir [10, səh.42].

Daha sonra, avtomatlaşdırma və hesabatlılıqda texnologiyadan istifadə səmərəliliyi artırır, insan səhvlərini azaldır və debitor borclarının köhnəlməsi və toplanması səyləri haqqında real vaxt anlayışını təmin edə bilər. Kreditlərin qiymətləndirilməsi və yığılması üçün aydın siyasət və prosedurların müəyyən edilməsi təkcə əməliyyatları asanlaşdırmır, həm də şəffaflıq və ardıcılığı təmin etməklə müştərilərlə daha güclü əlaqələri gücləndirir.

Nəhayət, debitor borcları proseslərinin effektivliyini davamlı olaraq qiymətləndirmək üçün müntəzəm auditlər və performans göstəriciləri inteqrasiya edilməlidir. Bu proaktiv yanaşma təşkilatlara bazar şəraitindəki dəyişikliklərə və müştəri davranışlarına uyğunlaşmağa imkan verir, nəticədə pul vəsaitlərinin hərəkəti və maliyyə sağlamlığının yaxşılaşdırılmasına təkan verir.

Xülasə, debitor borclarının uçotu proseslərinin yaxşı təşkil olunmuş inventarlaşdırılması təşkilat daxilində effektiv maliyyə idarəçiliyi, risklərin azaldılması və strateji qərarların qəbulu üçün çox vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Bakı şəhəri, 7 fevral 2005-ci il № 192, <https://e-qanun.az/framework/7366>
2. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin kollegiyasının “Aktivlərin və öhdəliklərin inventarizasiyası Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında qərarı, Bakı şəhəri 16 iyul 2013-cü il, <https://e-qanun.az/framework/26284>
3. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin kollegiyasının “İctimai Sektor üçün Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarına əsasən mühasibat uçotunun aparılması qaydaları”nın təsdiq edilməsi barədə qərarı, Bakı şəhəri 25 dekabr 2018-ci il, <https://e-qanun.az/version/6613>
4. [Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin kollegiyasının “Aktivlərin və öhdəliklərin inventarizasiyası Qaydaları”nın təsdiq edilməsi haqqında qərarı, Bakı şəhəri 16 iyul 2013-cü il, https://e-qanun.az/framework/26284](https://e-qanun.az/framework/26284)
5. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi, Bakı, 26 may 2000-ci il, <https://e-qanun.az/framework/46944>
6. Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti <https://www.taxes.gov.az/az/post/324>
7. Azərbaycan Respublikasında Büdcə sistemi haqqında Qanunu, Bakı şəhəri, 2 iyul 2002-ci il, <https://e-qanun.az/framework/1126>
8. Azərbaycan Respublikasının İcra haqqında Qanunu, Bakı şəhəri, 27 dekabr 2001-ci il, <https://e-qanun.az/framework/1406>
9. Əmlakın və öhdəliklərin inventarizasiyası qaydaları <https://www.taxes.gov.az/az/post/324>
10. Cəfərov E.O. “Maliyyə hesabatının konseptual əsasları”, Bakı, Mühasibat və uçot, 2019, səh.39-52.
11. Abbasov Q.Ə., Cəfərov E.O və b. “İqtisadiyyatın qlobalaşması şəraitində maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartları əsasında maliyyə hesabatlarının hazırlanmasının zəruriliyi və bu standartlar üzrə sistemin yaradılması”, Mühasibat uçotu, audit və iqtisadi təhlil, 2011, №4 (226), səh.7-34.
12. https://www.researchgate.net/publication/305774649_Creditor-Debtor_Relations

УДК 336.77.01**ИНВЕНТАРИЗАЦИЯ УЧЕТНЫХ ПРОЦЕССОВ, СВЯЗАННЫХ С ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТЬЮ**

Халин Этибар Гулиева
Азербайджанский Государственный Аграрный Университет
helinguliyeva1@gmail.com

Резюме. В этом реферате представлен перечень бухгалтерских процессов, специально связанных с дебиторской задолженностью, с указанием их значимости для эффективного финансового управления. Дебиторская задолженность является важнейшим компонентом денежного потока организации, и понимание процессов, которые управляют ее управлением, необходимо для точной финансовой отчетности и оценки рисков. В перечне определены ключевые процессы, включая формирование счетов-фактур, отслеживание платежей, управление сборами и сверку счетов. Кроме того, в нем рассматривается интеграция технологий в эти процессы, например, использование бухгалтерского программного

обеспечения и автоматических напоминаний, которые повышают эффективность и точность. Систематически каталогизируя эти процессы, это исследование направлено на предоставление организациям комплексной структуры для улучшения управления дебиторской задолженностью, что в конечном итоге приведет к улучшению ликвидности и снижению финансовых рисков. Результаты подчеркивают важность надежных методов бухгалтерского учета для содействия здоровому денежному потоку и поддержанию бизнес-операций.

Ключевые слова: Дебиторская задолженность, финансовая отчетность, оценка кредитного риска, электронные переводы средств, обработка платежей

UDC 336.77.01

INVENTORY OF ACCOUNTING PROCESSES RELATED TO RECEIVABLE TRANSACTIONS

Halin Etibar Guliyeva
Azerbaijan State Agrarian University
helinguliyeva1@gmail.com

***Summary.** This summary presents an inventory of accounting processes specifically associated with receivable transactions, highlighting their significance in effective financial management. Receivables are a critical component of an organization's cash flow, and understanding the processes that govern their management is essential for accurate financial reporting and risk assessment. The inventory identifies key processes, including invoice generation, payment tracking, collections management, and reconciliation of accounts. Additionally, it examines the integration of technology in these processes, such as the use of accounting software and automated reminders, which enhance efficiency and accuracy. By systematically cataloging these processes, this study aims to provide organizations with a comprehensive framework for improving their accounts receivable management, ultimately leading to better liquidity and reduced financial risks. The findings underscore the importance of robust accounting practices in fostering healthy cash flow and sustaining business operations.*

Keywords: Accounts receivable, financial reporting, credit risk assessment, electronic funds transfers, payment processing

Redaksiyaya daxilolma: 20.11.2024

Çapa qəbul olunma: 15.04.2025

